УДК 930

Руслана Труба

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦЬКОГО

Розглянуто процес формування історичних поглядів О. Терлецького на прикладі аналізу його статей, видрукуваних у "Записках Наукового товариства імені Шевченка".

Ключові слова: *історичні погляди, Галицько-Волинська держава, Біла Русь, "Записки НТШ", О. Терлецький.*

Питання, пов'язані із процесами становлення наукового світогляду та формуванням історичних поглядів О. Терлецького, донині не привертали дослідницької уваги. У радянський період постать історика, педагога, громадського діяча О. Терлецького замовчували і не досліджували. Лише у 90-х рр. XX ст. інформацію про О. Терлецького було представлено енциклопедичними статтями Ф. Стеблія, П. Медведика, Н. Сидоренко та довідками в "Енциклопедії українознавства", "Encyclopedia of Ukraine", "Тернопільському енциклопедичному словнику", науковими розвідками Б. Гудя, Р. Децик, О. Полянського, Л. Ковалець. Першою спробою комплексного підходу до висвітлення багатогранної педагогічно-громадської діяльності та наукової спадщини О. Терлецького стала монографія Р. Труби [1].

Незважаючи на те, що впродовж останніх років зростає зацікавлення творчим доробком О. Терлецького, окремі аспекти становлення наукового світогляду вченого на сьогодні практично не вивчені. Тож ми зупинимося лише на двох конкретних питаннях – оцінці О. Терлецьким одного з епізодів історії Галицько-Волинського князівства, а саме – нападі польського короля Казимира III на Галицько-Волинську державу та його наслідках для подальшої політичної ситуації краю, а також дослідженні науковцем важливої події в політичній історії України – українсько-польсько-московському протистоянні у Білорусії та Литві в 1654–1656 рр.

Мета статті полягає в аналізі історичних рефлексій О. Терлецького на етапі становлення його як науковця, взявши для прикладу його статті "Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II" [2] та "Козаки на Білій Руси в р. 1654–1656" [3].

Становлення історичних поглядів О. Терлецького розпочалося ще під час навчання у Стрийській гімназії (1886–1892). Саме тут формувався його науковий світогляд, значний вплив на який справило професорсько-викладацьке середовище, яскраво репрезентоване такими постатями, як Кость Горбаль, о. Юліан Федусевич та Іван Вахнянин. Тож учні Стрийської гімназії та Омелян Терлецький, зокрема, під впливом національно-свідомих українських професорів натхненно студіювали україністику, збираючи по крихті будь-яку інформацію про історію України. У цей час одним з основних інформаційних джерел стали книги "Руської історичної бібліотеки", що їх гімназисти старших курсів замовляли через "О. Партицького, ученика руської гімназиї в той спосіб, що той за кождим появленням якогось тому Історичної бібліотеки посилав нам число означених примірників і тото зараз межи учениками розходились" [4, арк. 1]. Після припинення надходжень книг через О. Партицького саме Володимир Охримович, на той час учень випускного класу, взяв на себе функцію замовлення книг "Руської історичної бібліотеки", написавши листа її видавцеві О. Барвінському. Надзвичайно популярною серед учнів гімназії була історична монографія М. Костомарова "Богдан Хмельницький" [4, арк. 5].

Таким чином, навчаючись у Стрийській гімназії, О. Терлецький мав змогу ознайомитися з низкою праць "Руської історичної бібліотеки", до якої ввійшли роботи С. Качали, М. Костомарова, В. Антоновича, І. Шараневича, М. Дашкевича, російського історика Д. Іловайского та інші дослідження, які подавали широку картину історії українських земель з погляду українофільської концепції. Очевидно, що історичні погляди О. Терлецького на цьому етапі формувалися саме під впливом зазначених вище авторів та їхніх праць, саме їхній науковий доробок став своєрідним імпульсом для його історичних зацікавлень.

А формування методологічних принципів історичних досліджень, як і загалом становлення його як історика та викладача, відбулося на філософському факультеті Львівського університету під опікою М. Грушевського. Пройшовши дослідницький вишкіл, зокрема, беручи активну участь у відомому теоретичному семінарі М. Грушевського, О. Терлецький, лишень завершивши університетські студії, опублікував у "Записках Наукового товариства імені Шевченка" дві вагомі історичні розвідки: "Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II" [2] та "Козаки на Білій Руси в р. 1654–1656" [3].

© Руслана Труба, 2014

Вони засвідчили, що в тогочасній історичній науці з'явився високоерудований, фаховий дослідник, який береться вивчати теми, що недостатньо, а інколи й зовсім не опрацьовані. У часописі "Кіевская Старина" вміщено рецензії Н. Молчановського на ці праці. "Критический очерк г. Терлецкого полезен в том отношении, что довольно убедительно показывает скромные рамки, в пределах которых приходится держатся при обсуждении этого вопроса, благодаря скудности исторических свидетельств", – так лаконічно говорить рецензент про "Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II" [5, с. 34]. Михайло Грушевський, своєю чергою, в огляді джерельної бази до розділу "Боротьба за Галицько-Волинські землі" четвертого тому "Історія України-Руси" зазначив, що "Самостійну критику теорій і джерел до першої фази боротьби дав Омелян Терлецький у старанній і цінній, хоч важко й трохи схолястично написаній статі «Політичні події на Галицькій Руси в 1340 р. по смерти Болеслава-Юрия»" [6, с. 434].

Про іншу статтю молодого дослідника Н. Молчановський пише, що "Автор с большим вниманием собрал все доступные для него данные для характеристики казацкого и московского урядов в Белоруссии и Литве, – зауваживши при цьому, – статья г. Терлецкого требовала бы некоторых дополнений для большей наглядности поставленных тезисов, но для этого необходимы архивные исследования. Тем не менее, поставленный автором для обработки маловыясненный в науке вопрос иллюстрирован весьма добросовестно и статья читается с живейшим интересом" [7, с. 76].

Про те, що О. Терлецький відповідально ставився до написання своїх статей, свідчать підготовчі матеріали статей, серед яких – виписки з літератури і джерел до теми, що збереглися у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника [8; 9]. Ці матеріали дають змогу простежити методику і методологію історичного дослідження О. Терлецького, проливають світло на його творчу лабораторію й скрупульозний підхід до історичного дослідження.

Зупинимося насамперед на першій роботі, зауваживши при цьому, що молодому історикові тоді йшов лише двадцять третій рік. Отже, докладніше проаналізуємо критично-історичну розвідку "Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II". Предметом свого дослідження О. Терлецький обрав один з епізодів прикінцевої історії Галицько-Волинського князівства, а саме, смерті в 1340 р. останнього галицько-волинського князя Юрія II і напад польського короля Казимира III на Галицько-Волинську державу та його наслідки для подальшої політичної ситуації краю. Автор поставив за мету проаналізувати основні джерела та стан тогочасної історіографії означеної проблеми і на їх основі запропонував власну інтерпретацію подій 1340 року. Зауважимо, що аналізовані О. Терлецьким праці та документи написані латинською, польською, російською та українською мовами, що вимагало від дослідника знання цих мов. Принагідно зазначимо, що, крім них, історик володів також німецькою, а це ще одне свідчення його фахового рівня. Знання і вільне володіння тогочасними істориками кількома (3–5) іноземними мовами було, так би мовити, звичною справою і без цього в історичній науці не було що робити!

Отже, використовуючи сучасну термінологію, на початку дослідження О. Терлецький визначає актуальність означеної теми, стан її розробки попередниками й наукову новизну своєї праці. Насамперед він аналізує основні роботи, присвячені цій проблемі, характеризує джерела, на основі яких вони написані. О. Терлецький виокремлює три напрями в історіографії означеної проблеми. Перша, на його думку, репрезентована працями І. Шараневича [10] та К. Ґоржицкого (K. Gorzycki) [11], друга – роботами І. Філевича [12] й П. Іванова [13], а третя – розвідкою А. Прохаски (A. Prochaska) [14].

Варто звернути увагу, що О. Терлецький не просто аналізує їхні роботи, а й акцентує свою увагу на достовірності джерел, на основі яких вони були написані. Це, передовсім, праця Я. Длугоша; листи папи Бенедикта XII; т. зв. річник малопольський, або річник Траски; хроніка Янка з Чарнкова, записки Витодурана й монаха з Леобена.

Зауваживши, що він не погоджується з висновками істориків І. Філевича, П. Іванова, А. Прохаски, а версію І. Шараневича й К. Ґоржицкого сприймає лише частково, О. Терлецький представляє свою інтерпретацію подій 1340 року. Насамперед, історик визначає коло досліджуваних ним проблем. Це встановлення детальної хронології походу польського короля Казимира III на Русь, участь у ньому угорського короля, участь татар та Литви у польсько-руському конфлікті, наслідки походу для Галицько-Волинського князівства, суть договору Д. Детька з Казимиром III тощо.

О. Терлецький розпочинає своє дослідження із з'ясування важливого питання про конкретну дату походу Казимира III на Львів та встановлення дискусійної до сьогодні гіпотези про один чи два польські напади у 1340 р. Розглядаючи проблему кількості походів, молодий учений демонструє високий рівень наукової аргументації, використовує цікаву методологію історичних досліджень. Так, аналізуючи лист папи Бенедикта XII до краківського єпископа, він зазначає: "Розходить ся отжеж про те, чи повірити словам сего папского листу, чи ні. [...] Показуєсь, що він був писаний на підставі реляциї самого Казимира. Реляция така мусіла бути правдивою, бо писав її Казимир, що розумієсь знав найлучше про свою акцию на Руси. Вона тоді хіба була б неправдивою, якби Казимир написав її тенденцийно. В тім напрямі однакож тенденції тут припустити не можна. Тенденция тоді лишень буває, коли єсть в тім якась мета на думці. Ми не можемо однакож зрозуміти, яку мету мав-би Казимир, якби замовчав в реляції про два походи, коли б він їх відбув" [2,

с. 4]. Далі О. Терлецький доводить, що зміст папського листа підтверджується іншими історичними джерелами, зокрема хронікою Янка з Чарнкова та свідченнями Витодурана й монаха з Леобена. Звідси він робить висновок: "Головна однако ж порука, що дає нам можливість приняти оповідання сих трех хронік за певні, лежить в тім, що вони всі згідно та незалежно від себе однаково [...] справу представляють. Через те ми хотяй-би і незнали звістного листу з 29 червня 1341, відважились би приняти їх звістки за правдиві. Тимчасом однакож ми маємо згаданий лист папський, він і сі хроніки згоджують ся в тій справі цілковито з собою, а тому звістка подана листом і хроніками про один похід Казимира на Русь стаєсь для нас певною – ми мусимо її приняти [...] і відкинути давні погляди істориків напряму першого, що були два походи Казимира на Русь в р. 1340" [2, с. 5].

Як бачимо, висновки О. Терлецького про один похід 1340 р. на Русь польського короля Казимира III аргументовані й логічні, а критика ним версії І. Шараневича – К. Ґоржицкого, як рівно ж Длугоша, на працю якого вони спиралися, об'єктивна та справедлива. При цьому треба звернути увагу на критичне ставлення молодого дослідника до, здавалося б, авторитетних джерел. Він підкреслює, що в даному випадку вони "хіба можуть свідчити, як треба обережно принимати відомости джерельні навіть сучасні".

Обґрунтувавши свою версію про один похід поляків на Львів, О. Терлецький береться до розв'язання наступної важливої проблеми – коли саме у 1340 р. відбувся цей похід? Спочатку він визначає його крайні хронологічні рамки: 7 квітня і не пізніше 25 жовтня 1340 р. "Сі дві дати, – пише дослідник, – ограничають час, що в нім міг відбутися похід Казимира" [2, с. 9]. Це своє твердження він обґрунтовує логічними роздумами про те, що Юрій II помер 7 квітня 1340 р., отже, напад поляків не міг бути раніше цієї дати, а 25 жовтня ц. р. є достовірна інформація про перебування Казимира у Кракові. В розвідці О. Терлецького наводяться й інші переконливі аргументи, що конкретний час походу Казимира потрібно шукати саме між 7 квітня і 25 жовтня. Далі за допомогою методу своєрідного виключення певних часових відтинків з можливої дати походу 1340 р. історик висуває власну аргументовану версію подій.

Він пише: "Зістаєсь отжеж: друга половина цвітня (бо кільканадцять день по смерти Болеслава-Юрия мусимо лишити, нім вість про се дійшла до Казимира, і на приготовленє війська) май і червень, яко час походу Казимира. Сей час можна однакож поділити на дві части. Дата 15 мая, коли Казимир був в Кракові, розділює єго рішучо, так, що лишаєсь приняти час на похід Казимира від кінця цвітня до 15 мая, або від 15 мая до кінця червня. Наші означення хронологічні кінчаться однакож вже властиво вже на сім місци. Напевно, ми можемо сказати, що похід Казимира відбувсь між кінцем цвітня і початком липня, докладнішу однакож хронологію ми поставити не в силі" [2, с. 11].

Наступною науковою проблемою, яку висвітлює О. Терлецький, стала участь у цьому поході угорського короля. Як відомо, боротьба за Галицько-Волинську спадщину точилася між пов'язаними з Романовичами династичними зв'язками правителями Польщі, Угорщини й Литви. Дослідник звертає увагу, що угорський король, за даними джерел, вирушив у похід на Русь 7 травня, але до Львова не дійшов. У своїй роботі він доволі логічно пояснює цю ситуацію. Оскільки Казимир III вирушив у похід на Русь наприкінці квітня, а 15 травня він уже повернувся до Кракова, пише О. Терлецький "то зрозуміло стає, чому король угорський завернув з дороги. Очевидячки, Казимир відбув уже похід і вернув або вертав вже до Кракова, як про се король угорський в дорозі довідавсь. Довідавшись, що Казимир покінчив вже діло на Руси (не входимо тут на разі, як він її скінчив), король угорський звернув з дороги" [2, с. 12]. М. Грушевський, своєю чергою, дату 7 травня вважає помилковою і пише про те, що "др. Прохаска (W sprawie zajęncia с. 19-20) і д. Ом. Терлецький (Політичні події, с. 12) інакше розуміючи текст, робили з сього документу хибні виводи: по перше – що король угорський сам ходив на Русь, по друге – що військо угорське рушило на Русь на самий термін справи 7 мая. В дійсности на чолі похода стояв воєвода Вілєрм, а не король, а похід мусів розпочатися уже перед 7 мая" [6, с. 436].

Важливу роль у боротьбі за Галицько-Волинське князівство, крім Польщі, Угорщини та Литви, відігравала татарська орда. Власне ролі татарського чинника у боротьбі за Галицьку Русь у розвідці О. Терлецького приділено значну увагу. Як і в попередніх сюжетах, його твердження, версії, висновки спираються на численні джерела, що їх він аналізує, порівнює, зважує і лише після цього пропонує свою інтерпретацію подій.

Висвітлення цього питання, як зрештою і попередніх, пов'язане з особою Дмитра Дедька (Детька) – галицького боярина, управителя або старости частини Галицько-Волинської держави у 1340–1349 рр. О. Терлецький намагається з'ясувати, чи справді був напад татар на Польщу в 1340 р. і коли саме він відбувся, який стосунок до нього мав Д. Детько, чи закликав він татар на допомогу для відбиття агресії Польщі та які наслідки для Галицької Русі мав цей татарський похід? З цими питаннями тісно пов'язана проблема угоди Д. Детька з Казимиром III, що її також розглядає історик.

О. Терлецький вибудовує власну версію татарського походу на Польщу на основі джерел, зокрема, листування папи з королем. Аналізуючи ці документи, автор стверджує, що саме Д. Детько залучив татар "в акцию проти Польщі". Визначаючи конкретно час татарського нападу, він зауважує: "В тій справі точкою опори єсть для нас письмо папске з 17 вересня 1340 р., написане до хана Узбека. З письма виходить, що, як папа писав лист до

Узбека, він знав про се, що вже між Польщею і Татарами скінчилась боротьба. [...] Боротьба мусіла скінчитися з кінцем серпня, бо якби скінчилась пізніше, то вість про се не моглаб прийти до Авініону в першій половині вересня 1340. Тим способом се письмо папске з 17 вересня ограничує час походу татарского; липень і серпень – се час, коли відбувсь сей похід, а зачавсь він правдоподібно з початком липня т. р." [2, с. 13].

Є у розвідці О. Терлецького аналіз ще одного принципового питання, яке засвідчило початок нового етапу в русько-польських взаєминах – поступове захоплення Польщею частини руських (згодом) українських земель. Це угода Казимира III з Д. Детьком. Про те, що така угода існувала, свідчать як давні джерела, так і праці сучасних дослідників. До прикладу, Л. Войтович зазначає: "...король Польщі Казимир III 1340 р. зненацька захопив Львів в кінці квітня, пограбував скарбницю Романовичів і вивіз її до Кракова. [...] Серйозний опір місцевого населення, одностайно вороже ставлення бояр і повідомлення, що Детько збирається просити допомогу золотоординського хана Узбека, змусили Казимира не лише негайно відступити зі Львова, але й укласти угоду про мир з Дмитром Детьком" [15, с. 61].

О. Терлецький з'ясовує, коли саме її уклали, якій зі сторін вона була вигіднішою і які наслідки мала для подальшої долі Галицької Русі. На підставі порівняльного аналізу джерел історик доводить, що угоду між Казимиром III і Детьком було укладено в першій половині вересня 1340 р. Вона, на його думку, попри те, що обіцяла руській стороні збереження їх обрядів, прав, звичаїв, була більш вигідною полякам. "Вплив Казимира на Руси, – пише він, – який він здавалось через інтервенцію татарську стратить, удержався все-таки, так що остаточно Казимир вийшов доволі щасливо з акциї на Руси [...] умова [...] зробила його залежним від короля Польщі. На чім ся залежність полягала, ми собі представити не можемо, як і годі нам знати, о скільки верховна власть Казимира над Руссю була фактичною, а рівно ж як довго вона тривала" [2, с. 22-23].

Хочемо звернути увагу на слова О. Терлецького про залежність Д. Детька від короля Польщі Казимира. Водночас, дослідник підкреслює, що жодних конкретних форм цієї залежності тогочасна історична наука не встановила. Визнавши у своїй розвідці, що після смерті Юрія II претендентами на галицько-володимирські землі були польський та угорський королі, а також литовський князь Любарт, він усе ж критикує той напрям в історіографії, що представляв І. Філевич, який у своїй праці говорив про залежність Галицької Русі від Литви вже з 1340 р. На його думку, джерела, які використав у своїй роботі І. Філевич, "ілюструють лише ситуацію з 1347 р." і "не доводять ще, що Дедько був незалежним від Польщі, або що був залежним від Литви" [2, с. 25].

За понад сто років, що минули з часу опублікування розвідки О. Терлецького, українська історіографія суттєво просунулася у вивченні цього питання. Оскільки події 1340 р. насамперед стосуються Львова, для його уточнення скористаймося найновішими узагальнювальними працями про це місто. Так, відомий дослідник цього періоду Л. Войтович в "Енциклопедії Львова" зазначає: "Після загибелі останнього князя Юрія II Тройденовича [...] знову розпочалася боротьба за Галицько-Волинську спадщину [...]. На Волині боярська верхівка визнала князем Дмитра Любарта Гедиміновича, одруженого з Євфимією Агрипиною, дочкою луцького князя Лева Юрійовича. Галицьке боярство також визнало зверхність цього князя [...]" [16, с. 480].

В "Історії Львова" ця тема розкривається дещо ширше: "[...] галицькі бояри, в тому числі й львівські, були одностайні в тому, що після смерті князя законним спадкоємцем Галицько-Волинського князівства має бути князь литовського походження Любарт-Дмитро Гедимінович, який прийняв мову й релігію місцевих русинів (українців). В той же час, у складних умовах протистояння з Польщею та союзною їй Угорщиною князь Любарт-Дмитро Гедимінович пішов на значні поступки галицькому боярству, надавши його лідеру Дмитрові Детьку високий стан управителя [...] або старости [...] Руської землі. Столицею цієї Русі – колишнього Руського королівства – залишився Львів, де й тримав свій уряд Детько. Доказом підпорядкування королівства Любарту-Дмитру є, зокрема, напис на дзвоні з львівської церкви Юра про те, що він вилитий 1341 р. при князі Дмитрі [...]. У Львові Детько був намісником князя, який на Волині правив безпосередньо" [15, с. 60].

Такими є висновки сучасної української історіографії, але варто пам'ятати, що розвідка О. Терлецького побачила світ ще 1896 року, коли узагальнювальних праць з історії України ще не було, а томи "Історії України-Руси", в яких висвітлюється історія Галицько-Волинського князівства, вийшли у 1903 та 1905 роках.

Щоправда, крім праць І. Шараневича, що їх аналізує О. Терлецький, ще раніше вийшли роботи Дениса Зубрицького [17], у яких вміщено як джерела, так і його історія Галицько-Руського князівства. Однак вони чомусь не потрапили в поле зору О. Терлецького.

Проте загалом такий докладний аналіз подій 1340 року в Галицькій Русі у роботі О. Терлецького було зроблено вперше в українській історіографічній науці, і впродовж багатьох років його інтерпретація цих подій залишалася чи не єдиною в історіографії. Молодий учений аргументовано довів тезу про один похід на Русь польського короля Казимира III у 1340 р., визначив конкретний час, коли він відбувся, пояснив, чому союзник Казимира – угорський король Людовік – перервав свій похід на Русь, висвітлив роль татарського чинника у цих подіях, розкрив суть угоди між королем Польщі Казимиром III і ста-

ростою Галицької Русі – Дмитром Детьком та показав, коли саме вона була укладена. Таким чином, можна впевнено говорити про вагомий науковий внесок Омеляна Терлецького у дослідження прикінцевого етапу політичної історії Галицько-Волинської держави.

Наступною науковою працею молодого дослідника була розвідка "Козаки на Білій Русі в р. 1654–1656" [3]. У примітці до статті О. Терлецький зазначає: "Розвідка ся була читана на семінари історичнім в поважного професора М. Грушевського в Львівськім університеті. Належить мені на сім місци подякувати єму за цінні ради і вказівки, які він не раз уділяв мені під час моєї праці над сею темою" [3, с. 1]. Означена проблема на кінець XIX ст. була недостатньо опрацьованою в історіографії і доволі складною, що свідчить про серйозний підхід молодого вченого до історичних досліджень і намагання знайти в історичній науці свою нішу, свою проблематику.

Стаття О. Терлецького написана на документах царської канцелярії, що були опубліковані у чотирнадцятому томі видання "Акты Южной и Западной России". Автор зазначає: "Значна часть сих жерел належить до козаків, які під час сеї компанії знаходились при московській армії, що проводила актю воєнну на Литві і Білій Руси в згаданих роках. Тими власне козаками хочемо зайнятись в нинішній розвідці, тим більше, що справа ся дотепер ще не оброблена і невияснена" [3, с. 1]. Таким чином, О. Терлецький обрав для дослідження важливий епізод у політичній історії України, а саме – українсько-польсько-московське протистояння в Білорусії та Литві в 1654–1656 рр. Конкретно йдеться про участь козацьких військ як союзників московської армії у військових операціях останньої в Білорусії та Литві, стратегічні й тактичні цілі у цьому реґіоні гетьмана Богдана Хмельницького й царя Алєксєя Романова і реакцію на ці події місцевого населення. Як бачимо, своєрідний "гордіїв вузол" цього протистояння, з одного боку, був складним для розв'язання у 50-х роках XVII ст., а з другого – не менш складним для дослідження наприкінці XIX ст. Як же вдалося молодому історикові розв'язати цю проблему і до яких висновків він дійшов? Він докладно розглядає військові операції козацького війська під командуванням наказного гетьмана Івана Золотаренка поблизу Гомеля, Нового і Старого Бихова, Гродно, Ковно, Могилева, Вільно та ін. й показує, що в ході військових дій, спрямованих на встановлення контролю над цими територіями, українська і московська сторони переслідували (мали) кожна свої інтереси. На визволених від поляків територіях, пише О. Терлецький: "розтягалось пановане козаків, або гетьманщи[на], бо на чолі сього пановання козацького стояв наказний гетьман Іван Золотаренко; вона підлягала єго власти. Всі важніші міста сеї території були осаджені козацькими залогами, через що пановане козацке [...] Територія ся обіймала полудневу частину нинішньої губернії Могилевскої, давнійший т.зв. уїзд Биховський (крім города Старого Бихова) і пів уїзду Могилевского [...] се була така маленька козацька держава [...] козаки стали тут елементом, що [...] витворив собі певне становище політичне в укладі політичнім на Литві" [3, с. 13-14].

Автор статті не обмежується константацією цього факту, а йде далі – робить порівняльну характеристику суспільно-політичного устрою на литовсько-білоруських землях під "московським й козацьким пануванням". У першому випадку він наголошує на "централізації всіх органів адміністративних і законодатних" та всіх суспільних верств "великому государю московському", а в другому підкреслює, що "панованнє козацьке на Білій Русі" мало такий самий характер, як і в Гетьманщині. "Центральної власти в такім виді, як в Московщині, тут не було; тут був гетман, що мав найвисшу власть над військом, побіч него стояла однакож Рада козацка, що мала велике значінє. [...] Тут, противно як в Москві, покликано широкі маси до життя, що забирали голос в справах суспільно-політичних і виступали діяльно в справі обезпеченя собі істнованя" [3, с. 14-15].

Загалом значна частина роботи О. Терлецького присвячена розвиткові й обґрунтуванню цієї тези. Він пише про серйозні суперечності, які були "між козаками та Москвою тут, на Білій Руси", понад те, історик наводить факти, що І. Золотаренко, усвідомлюючи відмінності "козацких інтересів з московськими, бунтує людність, що піддавалась вже цареви, проти него..." [3, с. 19]. Дослідник логічно доводить і показує способи та засоби, за допомогою яких московський цар намагався розв'язати ці суперечності. А вони були максимально гострими: "...козацтво і Москва тут на Литві і Білій Руси були елементами суперечними [...]. Москва, як і козацтво, ворожо між собою поводились; один одному не хотів навіть кусника землі відступити" [3, с. 21]. Понад те, у статті йдеться про гостре протистояння не лише між козаками й "військами московськими", а й на рівні вищих посадових осіб з обох таборів:

"Так як вожди козацкі входять в колизию з вождами московскими, так як Золотаренко входить в колизию з низшими верствами московскими [...]. Причина сеї так загальної колизиї лежить в тім, що так сторона козацка, як і московска, були переняті одною і тою самою думкою: ворогам не вірити, не допустити їх до значіня і шкодити їм на кожнім кроці" [3, с. 22].

У роботі О. Терлецького дуже добре показано, як і чому в українсько-польсько-московський конфлікт втручається Швеція, що привело до зміни зовнішньополітичних орієнтацій як України, так і Московщини. Гетьман Б. Хмельницький й І. Золотаренко розпочали пошук шляхів зближення зі Швецією, а московський цар – із Польщею. Хронологічні рамки статті – 1654–1656 рр. – не дали змоги О. Терлецькому показати негативні наслідки

для України московсько-польських угод 1667, 1686 рр., що призвели до розколу України на дві частини – Лівобережну і Правобережну.

Ще одне важливе питання, яке порушує у своїй статті О. Терлецький: "...оскільки козаки показались тут на Литві і Білій Руси елементом суспільним і, що з тим тісно лучиться, яке вони тут з сего погляду зайняли становище". В цьому контексті дослідник аналізує місце і роль в суспільному житті України таких соціальних верств, як козацтво, селянство, міщанство, і шляхти, показує взаємини між ними та екстраполює їх на ситуацію в Литві й Білорусі. Він підкреслює, що козаки тут "справді показались елементом і політично-державним і суспільним. [...] Се пановане козацьке – се гетьманщина білоруська (чи литовська, бо землі сі входили в склад в кн. Литовського). Ввійшло в суперечність до анексу московського на Литві, що лежала в становищу політично-державнім і суспільнім козаків на Білій Руси. Тому між Москвою та козацтвом вив'язується колізія ...Вона допроваджує врешті до сього, що козаки з кінцем р. 1655 укладають союз з ворогом Москви зі Швецією. Яко елемент суспільний, стають козаки не лишень ворожими для московського правительства, що власно хотіло задержати в сім анексі давній порядок суспільний, але і для тих станів, що також хотіли бути консерватистами тій сфері – для шляхти і міщанства, як знов виступають союзниками стану, що хотів переміни укладу суспільного – селянства" [3, с. 29-30].

Висновки молодого історика (нагадаємо, що О. Терлецькому йшов двадцять третій рік), як і масштаби та глибина опрацювання джерел, методологія дослідження засвідчують про його великий науковий потенціал, уміння обирати для дослідження, ті теми, які на той час не були висвітлені в історіографії. Всю козацьку акцію на Білій Русі він трактує як зіткнення двох протилежних систем – демократично-козацької, ширше української й самодержавно-московської, що неминуче мало призвести до конфлікту між цими взаємовиключними силами.

Таким чином, формування та становлення історичних поглядів О. Терлецького розпочалися під час навчання у Стрийській гімназії, згодом на філософському факультеті Львівського університету, де вирішальний вплив на науковця справив професор М. Грушевський. Власне, він залучив молодого історика до роботи в НТШ, запропонував йому досліджувати недостатньо вивчені теми історії України й опублікував результати його наукових пошуків у ЗНТШ. Перші історичні розвідки О. Терлецького засвідчили, що в історичній науці з'явився молодий перспективний дослідник, який шукає у ній власних шляхів, намагається виробити свою методологію історичних досліджень.

Література

1. Труба Р. Омелян Терлецький (1873–1958) / Р. Труба; Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича. — Львів : [б. в.], 2013. — 83 с.
2. Терлецький О. Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерти Болеслава Юрия II / О. Терлецький // Наукові записки товариства ім. Шевченка. — 1896. — Т. XII. — С. 1–26.
3. Терлецький О. Козаки на Білій Руси в р. 1654–1656 / О. Терлецький // Наукові записки товариства ім. Шевченка. — Т. XIV. — С. 1–30.
4. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника, ВР), ф. 11 (Барвінські), спр. 5675/п. 347. Охримович Володимир. Листи до Олександра Григоровича Барвінського. — 9 арк.
5. Н. М. Записки Наукового товариства імени Шевченка. Виходять у Львові під редакциею Михайла Грушевського. Томы XI–XII (1896, кн. III и IV), (Стр. 191 и 194) / Н. Молчановский // Кіевская Старина. — 1896. — Кн. 10. — II. Библіографія. — С. 33–36.
6. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський; [Репринтне відтвор. видання – 1907 р.]; [редкол. : П. С. Сохань та ін]. — К. : Наукова думка, 1993. — Т. 4. — 544 с.
7. Н. М. Записки Наукового товариства імени Шевченка. Виходять у Львові під редакциею Михайла Грушевського. Том XIV (1897, кн. IV), стр. 200. — Том XV (1897, кн. I), стр. 191 / Н. Молчановский // Кіевская Старина. — 1897. — Кн. V. — Май. — II. Библіографія. — С. 74–77.
8. ЛННБУ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 115 (Терлецький О. А.), спр. 62/п. VII. Матеріали до історії Галичини в р. 1340: 1) Література критична до походів Казимира Великого на Русь в р. 1340, 18 арк.; 2) Джерела до походів К[азимира] В[еликого] на Русь в р. 1340, 17 арк.
9. ЛННБУ ім. В. Стефаника, ВР, ф. 115, спр. 74/п. VII. Матеріали до Хмельниччини, 1895, березень 15, 50 арк.
10. Шараневич І. Історія Галицько-Володимирської Руси від найдавніших часів до року 1453 / Ісидор Шараневич. — Львів, 1863. — 462 с.
11. Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską za Kazimierza Wielciego / Kazimierz Gorzycki. — Lwow, 1889.
12. Филевич И. Борьба Польши, Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие: исторические очерки / И. Филевич. — Санкт-Петербург, 1890.-— 233 с.
13. Иванов П. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века / П. Иванов. — Одесса, 1895. — 317 с.
14. Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi pzez Kazimierza Wielkiego / Antoni Prochaska // Kwartalnik Historyczny. — 1892. — 6. — Z. 1. — S. 1–33.
15. Войтович Л. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта / Л. Войтович // Історія Львова: [у 3 т.]. — Львів : Центр Європи, 2006. — Т. 1. — С. 60–62.
16. Войтович Л. Галицько-Волинська держава / Л. Войтович // Енциклопедія Львова: [у 6 т.] / за ред. А. Козицького. — Львів : Літопис, 2007. — Т. 1. — С. 479–481.
17. Зубрицький Д. Історія древнего Галичско-Русского княжества. Часть первая / Д. Зубрицький. — Львов, 1852. — 210 с.; Часть вторая. — Львов, 1852. — 136 с.; Часть третья. — Львов, 1855. — 313 с.; Його ж. Аноним Гнезжский и Іоан Длугош. Латинские виписки из их сочинений, статей, относящихся к истории Галичско-Владимирской Руси за период от 1337 по 1387 год. — Львов, 1855. — 122 с.

In this article considers the process of formation of historical views O. Terletsky on the example of his articles published in the "Notes of the Shevchenko Scientific Society"(Zapysky NTSh).

Key words: *historical views, Halician Rus', White Rus', "Notes of the Shevchenko Scientific Society"(Zapysky NTSh), O. Terletsky.*